

Володимир Третяк
(Київ)

ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ У ЗМІСТОВОМУ НАПОВНЕННІ РАДЯНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПРЕСИ ПІД ЧАС ВОЄННОЇ КАМПАНІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЄВРОПИ НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ 1-го УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ «ЗА ЧЕСТЬ БАТЬКІВЩИНИ» 1944–1945

У статті на основі матеріалів газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» розкривається еволюція домінуючих акцентів та змістового наповнення радянської військової преси, спричинених перенесенням воєнних дій радянської армії на територію Європи.

Ключові слова: *військова преса, Європа, міжнародні відносини, пропаганда, 1-й Український фронт.*

На сьогоднішній день засоби масової інформації відіграють ледь не вирішальну роль під час збройних конфліктів. Велика кількість засобів впливу на свідомість людини з боку «четвертої влади» дають змогу державним органам створити потрібний їм інформаційний фон, який має вирішальну роль у формуванні загального настрою громадськості щодо політики правлячих кіл своєї країни та інших держав.

Під час Другої світової війни, найбільш доступним для суспільства серед інструментів державної пропаганди була періодична преса, а особливо армійська, оскільки вирізнялася тісним взаємозв'язком із військово-службовцями, оперативно подавала найрізноманітніші повідомлення з полів боїв.

Дослідження особливостей функціонування військової періодики почалося безпосередньо під час війни та тривало упродовж усього наступного періоду радянської історіографії. На особливу увагу заслуговують загальна праця «Газета в бою» під редакцією В. Троянкера, книги С. Жукова, А. Кочкурова, С. Пазілова, М. Попова та М. Горохова¹. На сучасному етапі серед вітчизняних дослідників можна виділити доробок А. Мінгазутдінова, Т. Романенка, С. Сегеди² тощо.

Однак практично жоден автор не сфокусував свою увагу на еволюції змісту публікацій армійських періодичних видань на завершальному етапі війни.

Після виходу радянських військ на державний кордон СРСР із Румунією 26 травня 1944 р. перед СРСР постали нові цілі та завдання.

Тому не дивно, що змістове наповнення армійської преси зазнало докорінної зміни у порівнянні із попередніми воєнними роками, де основою пропаганди було створення образу Вітчизняної війни радянського народу з метою визволення своєї батьківщини від окупантів.

Одним із головних завдань армійської преси зі вступом радянських військ на територію Європи стала оперативна публікація на своїх шпальтах урядових й партійних документів, виступів і доповідей очільників країни, зведення Радінформбюро, у яких визначалися подальша міжнародна політика Радянського Союзу та головні завдання Червоної армії на новому етапі війни. Головною тогочасною пропагандистською тезою стало те, що радянські війська виконують винятково визвольну місію стосовно пригноблених європейських народів. Така інформація обов'язково розміщувалася на передовицях, які поділялися на загальнополітичні, директивні, пропагандистські, оперативні, проблемні тощо. Загальнополітичні статті давали розгорнуту оцінку найбільш значущих подій. Пропагандистські статті роз'яснювали основні ідеологеми, озвучені радянськими керівниками. Оперативні статті піднімали найбільш актуальні воєнні, економічні та суспільні питання. Проблемні статті розкривали рішення, ухвалені радянським урядом у зв'язку із конкретною ситуацією, яка потребувала нагального вирішення. Здебільшого, армійські газети за основу брали передовиці центральних друкованих органів.

2 квітня 1944 р. відбулася досить важлива подія в міжнародних відносинах. Для інтерпретації подальших дій радянського уряду за межами СРСР у Москві народний комісар закордонних справ СРСР В. Молотов озвучив заяву, яка побачила світ наступного дня після оприлюднення її у всіх радянських газетах. У ній йшлося про те, що вихід на кордон є початком повного відновлення лінії розмежування, встановленої 1940 р. між СРСР та Румунією. Радянські війська, переслідуючи німецькі армії, а разом із ними й румунські війська, що відкочувалися на захід, вступили на румунську територію. Верховне Головнокомандування Червоної армії віддало наказ переслідувати ворога аж до його повного розгрому та капітуляції, однак радянський уряд не ставить за мету загарбання частини румунської території³. Таким чином, Молотов дав чітко зрозуміти громадськості позицію радянського керівництва, яке не збиралося поступатися приєднаними влітку 1940 р. Буковиною та Північною Бессарабією⁴, що давало змогу СРСР контролювати гирло Дунаю, забезпечувати необхідну глибину оборони важливих чорноморських портів Одеси та Севастополя, а також слугувати зручними військовими базами для контролю ситуації на Балканах. Офіційне визнання США та Англією територіальних надбань, здійснених СРСР у 1939–1940 рр. внаслідок змови з Райхом, відбулося під час Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. у ході остаточного розгляду «польського питання».

Не змінилася риторика радянського керівництва щодо визвольної місії і в подальшому. Зокрема, у наказі Верховного Головнокомандувача № 70 від 1 травня 1940 р. зазначалося: «Наші завдання не можуть обмежуватися вигнанням ворожих військ за межі нашої Батьківщини. Щоб позбавити нашу країну і союзні з нами країни від небезпеки поневолення, потрібно переслідувати пораненого німецького звіра по п'ятах і добити його в його власному барлогу. Переслідуючи ворога, ми повинні визволити з німецької неволі наших братів поляків, чехословаків та інші союзні з нами народи Західної Європи, що перебувають під п'ятою гітлерівської Німеччини»⁵.

У світлі міжнародних відносин передовиці армійської преси велику увагу приділяли стосункам СРСР з країнами — союзниками, особливо державам так званої «Великої трійки». Радянські газетярі повідомляли про кожні візити, зустрічі, прийоми радянських, американських та англійських делегацій. На особливе місце у таких повідомленнях заслуговували міжнародні конференції за участю представників цих країн. Кожного дня заголовки періодики 1-го Українського фронту інформували свого читача щодо перебігу Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. У кореспонденціях зазначалося, що в районі Чорного моря проходить конференція керівників трьох союзних держав — Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Великобританії, метою якої є координація планів завершення розгрому ворога і встановлення основ для тривалого миру. Ці переговори націлені на вироблення спільних планів, що стосуються окупації і контролю над Німеччиною, політичних та економічних проблем визволеної Європи і пропозицій щодо швидкого створення постійної міжнародної організації для збереження миру⁶.

Результатами конференцій стало підписання низки договорів, один з яких був дуже важливим для радянської сторони, а саме, — угоди з репатріації військових і цивільних осіб, тобто переміщених осіб на територіях, захоплених союзниками⁷. Згодом, виконуючи цю угоду, англійці передали радянській стороні не тільки радянських громадян, але й емігрантів, які ніколи не мали радянського громадянства.

Не менша увага приділялася міжнародній конференції Об'єднаних націй у Сан-Франциско 25 квітня — 26 червня 1945 р., де були вироблені устав та базові основи ООН⁸, Валютній та Фінансовій конференції Об'єднаних націй у Бреттон-Вудсі 1–21 липня 1944 р., яка займалася вирішенням проблеми стабільності валют, створення установи Банку для кредитування заходів, пов'язаних із реконструкцією і відновленням постраждалих від військових дій господарств країн — членів Банку⁹ тощо.

Передовиці також широко висвітлювали події про встановлення дипломатичних відносин і підписання угод про дружбу та взаємодопомогу зі

східноєвропейськими країнами, у яких до влади приходили підтримувані Радянським Союзом маріонеткові комуністичні уряди, зокрема з Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Зокрема, декілька номерів фронтової газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» досить повно висвітлювали підписання 8 травня 1944 р. у Лондоні «Угоди між урядами Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацької Республіки про відносини між радянським головнокомандувачем і чехословацької адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини», у якій йшлося про розподіл обов'язків керівництва звільнених від ворога чехословацьких земель¹⁰. Також це видання ретельно стежило за відносинами з соціалістичним урядом П. Грози, особливо того, що стосувалося дозволу СРСР на встановлення румунської адміністрації на території Трансільванії¹¹. Швидше за все, дії радянського уряду у цій ситуації мали характер певної компенсації Румунії за Буковину та Північну Бессарабію.

Важливе місце також посідало висвітлення відносин СРСР із союзниками Третього Райху, з тією ж самою Румунією, Болгарією, Фінляндією, Японією, Туреччиною. У них йшлося або про надсилання нот із вимогою скласти зброю та перейти на бік країн антигітлерівської коаліції¹², підписання перемир'я¹³, денонсацію попередніх домовленостей як у випадку із Туреччиною та Японією¹⁴. При цьому в останньому випадку йшлося про односторонній розрив СРСР договору від 1925 р. щодо оренди під нафтову та вугільну концесії північного Сахаліну, а також вилучення японських морських риболовних ділянок на Далекому Сході, зокрема на східному узбережжі Камчатки. Ці дії СРСР призвели до замороженого територіального конфлікту, який не вирішений до сьогоднішнього дня.

Окремо на передовицях подавалися виступи політичних діячів та партійних органів із підсумками військових кампаній, процесу відбудови, які, не відрізняючись історичною точністю, мали за мету підтримати високий моральний стан військовослужбовців.

Так, у повідомленні Радінформбюро «Три роки Вітчизняної війни Радянського Союзу (військові та політичні підсумки)» зазначалося: «Після побоїща, учиненого німцям під Москвою і з часу розгрому під Сталінградом радянські війська розгорнули наступ по всьому фронту, завдали кількох серйозних поразок ворогу на Кавказі, під Орлом і Смоленськом, під Ленінградом і на Донеччині, на Дніпрі та в Криму, в районах Правобережної України, Дністра і на Карельському перешийку, вийшли на державний кордон і вступили на територію Румунії. За три роки війни німецько-фашистські війська в боях на радянсько-німецькому фронті втратили понад 7 млн 800 тис. солдатів і офіцерів убитими і

полоненими, до 70 тис. танків, 60 тис. літаків більше 90 тис. гармат. За цей же час втрати наших військ становили 5 млн 300 тис. чоловік убитими, полоненими і зниклими безвісти, 49 тис. танків, 30 128 літаків, 48 тис. гармат¹⁵.

У доповіді Д. Мануїльського стосовно результатів бойових дій у період із літа 1943 р. до 15 квітня 1944 р. вказувалося, що тільки в боях у березні й на початку квітня 1944 р. німці втратили, за далеко неповними даними, на півдні (без Криму) 500 тис. убитими і полоненими близько 5 тис. танків і самохідних гармат, 10 тис. гармат різних калібрів, 130 тис. автомашин. Головна ставка гітлерівців на можливість розбіжностей у таборі союзників після перетину Червоною армією державного кордону зірвалася після заяви Молотова про те, що радянський уряд не переслідує ніяких територіальних придбань у Румунії і не ставить собі мету зміну суспільного ладу в цій країні, а лише прагне повного розгрому Німеччини, і було зустрінуте громадськістю США і Англії з почуттям глибокого задоволення¹⁶.

Про успіхи у налагодженні мирного життя можна дізнатися зі звіту першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, який зазначав, що на 1 січня 1944 р. у визволених районах України відновили роботу 10612 шкіл з контингентом 1 553 тис. дітей. У школах працює 63400 вчителів. До шкіл визволених областей України завезено: підручників 2530 тисяч, зошитів близько 7 мільйонів, олівців понад 3 мільйони. В областях України організовано 95 дитячих будинків з кількістю дітей у них 8456. На 1 січня поточного року відновили свою роботу по республіці 48 вищих учбових закладів, в яких навчається 14 300 студентів¹⁷.

Досить значною проблемою було те, що така інформація стосовно внутрішньої та зовнішньої політики СРСР досить часто виявлялася складною для сприйняття особовим складом радянських військ. Наприклад, під час приєднання західноукраїнських земель до СРСР в ході «польської кампанії» 1939 р., незважаючи на потужну пропагандистську кампанію, для частини командно-політичного складу РСЧА логіка «визвольного походу» все одно залишалася незрозумілою¹⁸. Однією з причин був порівняно невисокий освітній рівень населення. Так, дослідження науковцями Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» 293 червоноармійських книжок дали змогу встановити, що вищу освіту мали лише 17 осіб, неповну вищу — 15, середню та середню спеціальну — 72, закінчили 7–9 класів середньої школи — 93 особи, 1–6 класів — 79, один малограмотний та двоє неписьменних¹⁹. Як бачимо, лише близько 11% мало хоч якусь вищу освіту. В умовах, коли радянські солдати на власні очі мали змогу побачити реалії європейського життя та з метою запобігання контрпропаганді,

створення інформаційного вакууму, в якому мали перебувати громадяни СРСР за межами батьківщини, набувало особливого значення. Тож керівництво країни увесь тягар відповідальності за донесення та розтлумачення політінформації поклато на плечі військових агітаторів.

Саме для них на шпальтах військової преси з'явилася постійна рубрика «На допомогу агітатору та пропагандисту». У періодиці 1-го Українського фронту постійно з'являлися методичні рекомендації щодо тематики для бесід та політзанять із військовослужбовцями стосовно доповідей радянських політичних діячів, наказів ставки ВГК. Наприклад, щодо наказу Верховного Головнокомандувача від 23 лютого 1945 р., рекомендувалося провести політзаняття з рядовим і сержантським складом з наступної проблематики: наказ товариша Сталіна — бойова програма повного розгрому гітлерівської Німеччини; нові історичні перемоги Червоної армії; чим ближче наша перемога, тим вище повинна бути наша пильність, тим сильніше повинні бути наші удари по ворогу²⁰.

Велика увага приділялася також політінформації щодо країн, на території яких ведуть бойові дії радянські війська. Спеціально для цього політуправління 1-го Українського фронту випустило цілу серію брошур із довідками Л. Опацького «Лігво фашистського звіра», «Сілезія», «Провінція Бранденбург», «Німецька Померанія, а також М. Платонова «Річка Одер»²¹. Такі довідки щодо географії та політичного устрою країн Європи досить часто з'являлися безпосередньо і на шпальтах армійських видань. Так, на сторінках газети «За честь Батьківщини» були розміщені довідки: «Румунія», «Угорщина», «Фінляндія», «Чехословаччина»²². Зі вступом радянських військ на територію Німеччини з'явилися нариси про її землі та райони, зокрема «Бранденбурзька провінція», «Саксонія», «Берлін» тощо²³.

На завершальному етапі війни заради широкого культивування наказу Верховного Головнокомандувача Й. Сталіна про остаточну мету війни, якою вважався розгром ворога на власній території, радянська пропаганда все частіше почала використовувати тему перемог російської армії на німецькою, зокрема Семирічної війни 1756–1763 рр., Льодового побоїща 1242 р., Брусилівського прориву 1916 р.²⁴ Сумнівність історичності таких довідок можна простежити на сторінках періодики 1-го Українського фронту на прикладі нарису «Розгром німців на Україні»: «Трьохсоттисячна німецька армія вторглася на Україну і Білорусію. Німецькі грабіжники йшли на Україну за салом, пшеницею, вугіллям і металом. На боротьбу проти німецьких окупантів піднявся весь український народ. Одним із славних героїв цієї війни проти німців був Микола Щорс. Народний рух все ширше і ширше розгорявся по всій Україні. Спалахнули страйки в містах. Робітники відмовлялися водити поїзди з

майном, награваним німцями. У селах кожен пуд хліба загарбникам доводилося добувати мало не з боєм. На страйки німці відповідали кривавими репресіями. По всій Україні почалися народні повстання. В Таращанському повіті був створений знаменитий Таращанський полк, яким командував київський робітник — столяр Василь Боженко. Цей полк увійшов у дивізію Щорса. Під ударами українських повстанців і частин Червоної армії німецькі окупанти змушені були очистити територію України»²⁵. Як бачимо, жодного слова не сказано ні про Брестський мир від 3 березня 1918 р. між Німеччиною та Радянською Росією, ні про вирішальні поразки, яких зазнали кайзерівські війська на західному театрі воєнних дій від країн-союзниць Росії.

Як доповнення у створенні загальної картини визвольної місії радянських військ армійська преса використовувала на своїх шпальтах повідомлення про інтернаціональні зустрічі, збори, мітинги на теренах СРСР та країн Європи. Так, періодика 1-го Українського фронту повідомляла про мітинг у звільненому Кракові у січні 1945 р. у «давньому місті польської культури, де кожне каміння береже сліди історії польського народу»²⁶; мітинг у Москві у лютому 1945 р. на честь визволення Польщі та до 27-ї річниці Червоної армії, організований Союзом польських патріотів у СРСР та Всеслов'янським комітетом, на якому були присутні відомі польські і радянські громадські діячі — вчені, письменники, артисти, офіцери і генерали Червоної армії та Війська Польського, представники громадськості Югославії, Чехословаччини, Болгарії»²⁷.

Задля втілення цієї ж мети слугували й розповіді про зустріч радянських воїнів мешканцями визволених населених пунктів європейських країн, що стали постійним компонентом змістового наповнення армійської періодики 1944–1945 рр. Зазвичай, це був стандартний текст, де йшлося про те, що Червону армію зустрічають як довгоочікуваних визволителів з квітами, сльозами на очах та словами безмежної вдячності за свій порятунок від фашистського ярма»²⁸. Окремо стояли повідомлення про ставлення до Червоної армії з боку місцевого населення держав-союзниць Третього Райху. Так, із початком бойових дій на території Румунії фронтова газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» постійно подавала публікації наступного плану: «Німці та румунські прихвосні залякують населення прифронтових районів Румунії. Під впливом брехливої пропаганди деякі жителі міст і сіл пішли в ліси. Однак при першому ж зіткненні з бійцями Червоної армії румунське населення упевнюється в тому, що гітлерівські провокатори їх підло обдурили. Через день-два біженці повертаються додому і налагоджують нормальне життя. Коли передові радянські частини вступили до міста Стефанешті, його вулиці були безлюдні, а двері і вітрини крамниць та магазинів

замкнені або забиті дошками. Тільки через дві години в місті з'явилися старий і стара з піднятими руками. Вони пройшлися по головній вулиці, боязко озираючись по сторонах, і, бачачи, що їх ніхто не чіпає, знову пішли. Деякий час по тому з лісу, будинків і укриттів висипало багато народу. При зустрічі з радянськими бійцями жителі спочатку переходили на інший бік вулиці і піднімали руки, тримаючи в них білі хустки. Переконавшись, що їм нічого не загрожує, румуни зовсім заспокоїлися. Тепер у місті налагоджується нормальне життя, відкрилися крамниці, магазини, майстерні та перукарні. У селі Берзой, зайнятому нашими військами, всі селяни також повернулися додому, і знайшовши своє господарство і майно у повній цілості, почали зривати зі стін фашистські плакати. У селі Чіорногалу румунський селянин Василе Косовану сказав: «Нам твердили, що росіяни будуть спалювати наші будинки, а нас вбивати. Зараз ми переконалися, що все це німецькі побрехеньки. Солдати Червоної армії культурні люди. Вони ввічливо поведуться з місцевим населенням. У перші години вашого приходу ми були налякані, а тепер полюбили вас всією душею»²⁹.

Особливо важливим для фронтової преси у цей час стало висвітлення бойової співдружності Червоної армії та військових й партизанських частин країн Європи. Тому періодично подавалися довідки про місцевих борців проти нацизму. А низка нарисів «Великий шлях», «Польські зустрічі», «Подвиг мешканців села Свірж», «Благородний подвиг мешканців Івонич-Здруй», «Братерство», розповідала про допомогу місцевого населення воїнам Червоної армії³⁰. Фронтowa газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» взагалі ввела постійну рубрику «У боях за визволення Польщі», де розміщувала повідомлення щодо подій на території цієї країни й супроводжувала ремаркою про те, як радісно зустрічає населення Польщі радянських воїнів-визволителів.

Для додаткової моральної підтримки військовослужбовців, які воювали за межами своєї батьківщини, військова періодика започаткувала серії на кшталт «Новини з Батьківщини» та «Відбудова після визволення СРСР». У деяких фронтових газетах із 2 березня 1945 р. з'являється рубрика «Бесіди про рідні місця», де наводилися витяги з бесід бійців про рідний край. Розпочалася ця рубрика статтею «Ось вона — Україна», де під фотографією бійців, які розмовляють, містилася редакційна вставка зі словами: «Позаду — прикордонні стовпи із написом «СРСР». Нема більше німців на рідній землі... Думками про рідну землю, палким бажанням швидше добити ворога, щоб ніколи більше не погрожував Батьківщині, щоб швидше повернутися під кров рідного дому, — ось чим живе зараз наш воїн»³¹. У цьому ракурсі газета «За честь Батьківщини» вела постійну рубрику «По рідній стороні», з якої читачі могли дізнатися, що запущена

Корсунська гідроелектростанція, всі міста України отримали електроенергію, почалися підготовчі роботи до будівництва газопроводу Дашава — Київ; у Західній Україні створюються нові шахти; відновлено роботу на Мелітопольському заводі з виробництва верстатів та одного з найбільших підприємств взуттєвої промисловості України — Київської взуттєвої фабрики № 4, а також створено нові взуттєві фабрики у Харкові, Артемівську, Дніпропетровську, Одесі, 300 тис. колгоспників оселилися в нових будинках; у Львівській області створено близько 2000 вечірніх шкіл, де навчається 18 тис. учнів; у визволених районах України відновлено 500 технікумів промисловості, транспорту та сільського господарства, до Одеси доставлено 750 творів видатних живописців тощо³².

Упродовж усієї війни незмінним залишалися рекомендації Головного політуправління РСЧА редакціям військових газет із номера в номер розмішувати статті, кореспонденції та замітки в рубриках, покликаних створити образ радянського бійця-захисника Вітчизни: «Бути пильним та берегти військову таємницю», «Взаємна допомога під час бою», «Як зіницю ока берегти зброю та бойовий прапор», «Воїн Червоної армії не здається до полону», «Берегти командира та політпрацівника у бою» тощо. Однак, після перетину радянськими військами кордону перед пропагандою постало кардинально нове завдання щодо створення відмінного від попереднього образу радянського військовослужбовця — солдата, який перебуває за межами Батьківщини, тобто високоморального червоноармійця-визволителя пригноблених слов'янських народів та переможця фашизму, який постійно має зберігати максимальну пильність під час перебування на теренах інших країн. У таких публікаціях під гаслом «Пишайся боєць! Ти — воїн передової армії світу!» містилися заклики: «Будь пильним воїн! Займаючи село або місто, ретельно оглянь житлові приміщення, підвали, горища, погребі — там можуть ховатися агенти ворога... Не приймай випадкової їжі, не пий із неперевіраних колодязів. Ворог підступний — вода і їжа часто можуть бути отруйними... Не довіряй незнайомим людям. Не називай номер частини, її розташування, місцезнаходження штабу... Не розмовляй про майбутню операцію»³³; «Будь пильний, воїн! Прийшов великий час. Воїни доблесної Червоної армії увірвалися в саме лігво фашистського звіра... Зараз, перебуваючи на німецькій землі, ми повинні удесятерити свою пильність. Більш, ніж будь-коли необхідна ретельна охорона штабів і військових об'єктів, обов'язкова перевірка кожного, хто викликає найменшу підозру. Ретельний огляд населених пунктів, обстеження всіх горищ, підвалів, сараїв, прочісування лісів спеціальними загонами, огляд колодязів, балок, ярів, зруйнованих дзотів, все це необхідне для знешкодження гітлерівських шпигунів»³⁴.

Для покращення бойової майстерності радянських солдатів на сторінках армійської преси періодично з'являлися нариси про новітню зброю ворога та методи боротьби із нею, зокрема розповіді про безпілотні снаряди ФАУ, фауст-патрони, танкетки тощо³⁵.

З 5 лютого 1945 газета «За честь Батьківщини» започаткувала постійну фоторубрику «Герої наступу», яка відображала географію наступу 1-го Українського фронту. Зокрема на шпальтах видання були розміщені світлини героїв форсування Вісли та Одери В. Загноя, В. Міхалья, Ф. Суркова, М. Погодіна братів Чиркових, А. Васильєва (Сілезія), героїв наступу Г. Гребнікова, А. Бичкова, А. Данілова, І. Земськова, І. Жукова, М. Хорькова, К. Кітова та багатьох інших³⁶. Регулярно з'являлися листи-звіти перед Батьківщиною у тому, як виконується даний нею наказ, як, наприклад, лист снайпера І. Ренського: «Рік зі снайперською гвинтівкою. Я убив 188-го німця»³⁷.

Ці листи-звіти також лягали у площину тієї «науки ненависті», яка увійшла в основу радянської пропаганди під час Громадянської війни, міцно затвердилась у передвоєнний період та отримала розвиток впродовж Другої світової війни. Створення у пресі образу звірячої сутності ворога на першому етапі війни дозволяло прикривати такі злочини сталінського режиму, як великий терор чи анексія земель сусідніх країн у 1939–1940 рр., апологетика наказів Верховного Головнокомандувача № 270 та 227, які передбачали репресивні заходи, включаючи фізичне знищення, стосовно військовослужбовців та їхніх близьких. На завершальному етапі війни ця «наука» виправдовувала злочини на кшталт мародерства, пограбувань, згвалтувань, які чинили радянські війська на території Німеччини, хоча радянське керівництво всіляко декларувало добрі наміри і навіть карало окремих злочинців.

Зі вступом Червоної армії на територію Європи радянська пропаганда у цій площині зазнала кардинальних змін, адже отримала у свої руки новий інструментарій. Під час бойових дій на території СРСР висвітлення звірств гітлерівців полягало переважно у розповідях про знущання та знищення місцевого населення у відносно невеликій кількості. З початком визволення європейських держав пропагандисти скористалися цим наративом. Майже у кожному номері армійських газети містилися повідомлення про злочини і звірства нацистів на захоплених територіях країн Європи³⁸, різноманітні «листи-помсти» за своїх рідних та близьких³⁹. Наприклад, у замітці А. Шарова на сторінках газети «За честь Батьківщини» повідомляється, що такі листи із запитанням «За що ти мстишся, який твій рахунок ворогу?» попросив заповнити кожного бійця батальйону однієї з частин 1-го Українського фронту заступник командира батальйону гвардії старший лейтенант Бажин під час боїв на території Польщі⁴⁰.

Під час перебування за кордоном радянським військам довелося зіткнутися з новими явищами — концентраційні табори та оstarбайтери.

Слід зазначити, що лише на теренах України окупантами було створено понад 200 таборів різного призначення. Хоча у них панували найважчі умови утримання, майже не сумісні з життям, формально концентраційними вони не значилися. Єдиним табором на території України, який приблизно відповідав визначенню «концентраційний», тобто призначений винятково для фізичного знищення людей, можна назвати Яновський на території Львова. Лише на території Польщі радянські війська визволили в'язнів з найбільших концентраційних таборів в історії, таких як Грос-Розен, Майданек та інших. 27 січня 1945 р. війська 60-ї армії 1-го Українського фронту у взаємодії з частинами 4-го Українського фронту увійшли до концентраційного табору Аушвіц-Біркенау, розташованого неподалік від польського міста Освенцим, одного з найбільших таборів смерті, який став символом Голокосту.

1 лютого 1945 р. газета «За честь Батьківщини» розмістила повідомлення Радінформбюро, у якому зазначалося, що на днях радянські війська оволоділи польським містом Освенцим, де німецькі мерзотники після окупації Польщі побудували у цьому районі найбільший концентраційний табір⁴¹. Наступного дня на сторінках видання 1-го Українського фронту з'явилася велика стаття А. Малишка «Освенцим», у якій він писав, що: «У всіх шістнадцяти таборах на 50 км навколо ходять виснажені, хворі люди, смертники крематорію, колишні повішанці, туберкульозники. Фанерні холодні блоки стоять в селах Буда, Біркенау, Райсько, Аушвіці, Бабіце. В Майданеку біля кожного блоку стояла шибениця. В Біркенау вони відразу поставили 10 шибениць і звозили туди людей з усіх таборів. У Майданеку крематорій був «окремим господарством». В Освенцимі 12 печей крематорію працювали день і ніч на очах у всього табору. Людей, привезених з усіх кінців Європи, вели групами по чотири людини прямо до печей. Тут роздягали їх. На одязі ставили номер, а жертву кидали в піч»⁴². Це власне емоційне враження, викладене у художньому стилі, було розраховане, перед усім, на формування у читача звірячого образу ворога, а не на відображення дійсності, адже рясніє багатьма неточностями, зокрема кількістю таборів, шибениць, спалення людей живцем та інше.

Слід зазначити, що кореспонденти армійських видань мали змогу працювати на місці відразу після звільнення таборів радянськими військами. Наприклад, у своїх робочих записах під час підготовки репортажу про концтабір Майданек фронтовий фотокореспондент центральних органів В. Тьомін розповідав: «До Любліна прибула велика група військових журналістів та фотокореспондентів. Поїхали до Майданека — концентра-

ційний табір на околицях міста. Табір — це ціле містечко з дерев'яних бараків. Перше, що кидається у вічі — це печі, а навкруги — обгорілі, обвуглені трупи в'язнів»⁴³.

Так, у військовій періодиці 1-го Українського фронту з'явилася низка статей, нарисів, та світлин про концтабори Аушвіц-Біркенау, Ламсдорф, Равенсбрюк⁴⁴ та інші.

Також майже у кожному номері подавалися розповіді остарбайтерів, звільнених радянськими військами. Зокрема у періодиці 1-го Українського фронту були розміщені історії І. Юшака, Є. Павленко, Г. Коневець, П. Луценко, М. Коваль, М. Івахненко, В. Кувікіна, Д. Буцика, М. Репія та багатьох інших⁴⁵. Всі історії були схожі одна на одну із певними нюансами, і містили повідомлення про нелюдське ставлення до них із боку німців та вдячність за визволення їх з неволі доблесною Червоною армією, на кшталт нарису А. Малишка «На Одері», у якому йшлося про те, як «везли їх з Києва, Вінниці на Львів та Перемишль через усю Польщу у м. Кельце і Краків потім в Розенберг та Крайцбург, роздягали догола, тут же на станції оглядали як худобу, мацали, заглядали в зуби, розсилали по господарствах на вибір по сілезьких та одерських містах. Хазяйські діти в нас камінням кидалися. Їсти давали одну шліхту — рідка затірка із водою. В одному казанкові мені та собаці»⁴⁶.

Звичайно, ці нариси, які носили переважно художній характер, в жодній мірі не відображали трагедію людей, які пройшли табори різного призначення, рабство «східного робітництва», адже ставлення до них у повоєнні роки в СРСР було здебільшого негативним. Мільйони людей, а тільки до України повернулося 1,8 млн з 2,4 млн остарбайтерів⁴⁷, фактично були позбавлені сталінським режимом можливості отримати належну освіту, роботу тощо.

Отже, як бачимо, акценти радянської пропаганди, зокрема на сторінках військової преси під час воєнних кампаній на території Європи у 1944–1945 рр. зазнала деяких змін у порівнянні з попередніми роками. Головним завданням того часу стало доведення до особового складу Червоної армії меседжів радянського уряду про мотиви та завдання радянських військ за межами батьківщини, створення нового образу — «воїна-визволителя Європи», що включало обов'язкове виховання відповідних морально-етичних і професійних якостей військовослужбовців та масштабне конструювання ідеї «інтернаціонального братерства слов'янських народів».

Незмінним порівняно із попереднім періодом війни залишилося виховання ненависті до ворога, але й тут відбулося зміщення наголосів, пов'язане з новими явищами, з яким зіткнулася Червона армія, перебуваючи на території Європи, — концентраційними таборами та остарбайтерами.

Водночас, змістове наповнення армійської преси мало відверто популістський, подекуди псевдоісторичний, характер, що було покликане створити потрібний керівництву СРСР інформаційний простір, у якому перебував радянський військовий контингент на європейських землях, задля реалізації своїх внутрішньо- та зовнішньополітичних завдань.

¹ Жуков С.И. Фронтная печать в годы Великой Отечественной войны / С.И. Жуков. — М., 1968. — 388 с; Кочуров А.М. Армейская газета в наступлении / А.М. Кочуров. — М., 1949. — 200 с; Пазилев С. Воспитание ненависти к врагу / С. Пазилев // Газета в бою / [ред. В. Троянker]. — М., 1942. — С. 84–85; Попов Н., Горохов Н. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 / Н. Попов, Н. Горохов. — М., 1981. — 386 с.

² Мігазутдінов А.Ф. Значення фронтової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході визволення України від німецько-фашистських загарбників / А.Ф. Мігазутдінов // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. ст. — К., 2004. — Вип. 8. Част. 2. — С. 153–158; Його ж. Культурно-масова робота серед воїнів-визволителів України (1943–44 роки) / А.Ф. Мігазутдінов / Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / Від. ред. В.Ф. Колесник. — К., 2009. — Вип. 96. — С. 21–24; Романенко Т.В. Радянська преса в Українській РСР на початку другої світової війни та в роки нацистської окупації (1939 — перша половина 1943) / Т.В. Романенко // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. — № 1(260). — Частина II. — 2013. — С. 133–143; Сегеда С.П. Створення та розвиток української військової преси (XX — початок XXI століття): монографія / С.П. Сегеда. — Рівне, 2012. — 504 с; Його ж. Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. пр. — К., 2011. — Вип. 44 (2). — С. 156–162.; Його ж. Українська військова преса XX–XXI століття: історіографія досліджень доби незалежної України / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. пр. — К., 2009. — Вип. 29. — С. 122–128.

³ Заявление Советского Правительства // За честь Родины. — 1944. — 3 апреля. — № 81.

⁴ Мирное решение советско-румынского конфликта по вопросу о Бессарабии и северной части Буковины // За Родину: красноармейская газета N-ского соединения. — 1940. — 30 июня. — № 7.

⁵ Приказ Верховного Главнокомандующего 1 мая 1944 года № 70 // За честь Родины. — 1944. — 1 мая. — № 106.

⁶ Конференция руководителей трех союзных держав — Советского Союза, Соединенных штатов Америки и Великобритании // За честь Родины. — 1945. — 8 февраля. — № 34.

⁷ Угода між союзними державами в справах військовополонених та цивільних осіб цих держав // За честь Батьківщини. — 1945. — 15 лютого. — № 39.

⁸ К предстоящей конференции Объединенных наций в Сан-Франциско // За честь Родины. — 1945. — 29 марта. — № 76.

⁹ К предстоящей Валютной и Финансовой Конференции Объединенных Наций в Соединенных Штатах Америки // За честь Родины. — 1944. — 22 июня. — № 150.

¹⁰ О Советско-Чехословацком Соглашении на случай вступления советских войск на территорию Чехословакии // За честь Родины. — 1944. — 4 мая — № 107; Подпи-

сание соглашения между правительствами Союза Советских Социалистических Республик и правительством Чехословацкой Республики об отношениях между советским главнокомандующим и чехословацкой администрацией после вступления советских войск на территорию Чехословакии // За честь Родины. — 1944. — 9 мая. — № 111.

¹¹ Відповідь Й.В. Сталіна п. П. Гроза і п. Г. Татареску Голові Ради Міністрів Румунії п. Гроза // За честь Батьківщини — 1945. — 11 березня. — № 59.

¹² Нота радянського уряду Болгарії; До радянсько-фінських стосунків // За честь Батьківщини. — 1944. — 6 вересня. — № 72; Заявление правительств Советского Союза, Великобритании и Соединенных штатов, обращение к сателлитам гитлеровской Германии — Венгрии, Румынии, Болгарии и Финляндии // За честь Родины. — 1944. — 13 мая. — № 115.

¹³ Приложение к «Соглашению между СССР, Великобританией, США и Венгрией о перемирии» // За честь Родины. — 1945. — 26 января. — № 23.

¹⁴ Сообщение Совинформбюро: В наркомотделе СССР // За честь Родины. — 1945. — 21 марта. — № 69; Советско-японские соглашения о ликвидации японских консульств на Северном Сахалине и о пролонгации Рыболовной Конвенции между СССР и Японией с внесенными в Конвенцию коррективами // За честь Родины. — 1944. — 1 апреля. — № 79.

¹⁵ Три года Отечественной войны Советского Союза (военные и политические итоги) // За честь Родины. — 1944. — 22 июня. — № 150.

¹⁶ Мануильский Д.З. Советский народ в боях за окончательную победу / Д.З. Мануильский // За честь Родины. — 1944. — 1 мая. — № 106.

¹⁷ Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України // За честь Батьківщини. — 1944. — 23 березня. — № 68.

¹⁸ Україна: політична історія. XX — початок XXI с. / Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. — К., 2007. — С. 672.

¹⁹ Стріхарська Т. Червоноармійські книжки як історичне джерело (за матеріалами фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.») / Т. Стріхарська // Електронний ресурс: Військово-історичний меридіан. — 2014. — № 2(4). — С. 32–44.

²⁰ Тематика политического управления Красной Армии для бесед и политзанятий с рядовым и сержантским составом по приказу ВГК тов.Сталина № 5 от 23 февраля 1945 года // За честь Родины — 1945. — 28 февраля. — № 51.

²¹ В помощь агитатору и пропагандисту // За честь Родины — 1945. — 29 марта. — № 76.

²² Румыния // За честь Родины — 1944. — 3 июня. — № 133; В. Ермилов. Венгрия // За честь Родины — 1944. — 21 мая. — № 122; Финляндия (справка) // За честь Родины — 1944. — 24 июня. — № 151; Чехословакия (справка) // За честь Родины — 1944. — 20 июня. — № 148.

²³ Бранденбургская провинция (справка) // За честь Родины — 1945. — 9 февраля. — № 35; Саксония (справка) // За честь Родины — 1945. — 17 февраля. — № 42; Берлин (справка) // За честь Родины — 1945. — 14 марта. — № 63.

²⁴ Морковин М. Русские в Берлине / М. Морковин // За честь Родины — 1945. — 26 января. — № 23; Брусиловский прорыв; Ледовое побоище // За честь Родины — 1945. — 22 февраля. — № 46.

²⁵ Разгром немцев на Украине // За честь Родины — 1945. — 22 февраля. — № 46.

²⁶ Ермилов В., Френкель И. Митинг в освобожденном Кракове / В. Ермилов, И. Френкель // За честь Родины — 1945. — 26 января. — № 23.

²⁷ Митинг, посвященный освобождению Польши // За честь Родины — 1945. — 27 февраля. — № 50.

²⁸ Будем достойны нашей великой миссии! Дружба воинов-освободителей с населением // За честь Родины. — 1944. — 21 апреля. — № 97.

²⁹ Румынские крестьяне о Красной Армии // За честь Родины. — 1944. — 20 апреля. — № 96; Разоблаченная фашистская лож // За честь Родины. — 1944. — 4 мая. — № 108.

³⁰ Жуков С.И. Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / С.И. Жуков. — С. 47.

³¹ Кочкуров А.М. Армейская газета в наступлении / А.М. Кочкуров. — М., 1949. — С. 165.

³² Вечерние школы крестьянской молодежи // За честь Родины. — 1945. — 6 февраля. — № 32; В Одессу доставлены 750 полотен выдающихся мастеров живописи // За честь Родины. — 1945. — 21 марта. — № 69; Все города Украины получили электроэнергию // За честь Родины. — 1945. — 4 февраля. — № 30; Вступают в строй предприятия обувной промышленности // За честь Родины. — 1945. — 14 марта. — № 63; Киев получит газ Дашавы // За честь Родины. — 1945. — 6 февраля. — № 32; Новые шахты в Западной Украине // За честь Родины. — 1945. — 30 марта. — № 77; Пущена Корсунская гидроэлектростанция // За честь Родины. — 1945. — 4 февраля. — № 30; 300 тысяч колхозников переселились в новые дома // За честь Родины. — 1945. — 18 марта. — № 67; 500 техникумов в освобожденных районах // За честь Родины. — 1945. — 6 февраля. — № 32;

³³ Кочкуров А.М. Армейская газета в наступлении / А.М. Кочкуров. — М., 1949. — С. 173.

³⁴ Будь бдителен, воин! // За честь Родины. — 1945. — 31 января. — № 27; Организованность, дисциплина, порядок // За честь Родины. — 1945. — 1 февраля. — № 28.

³⁵ Борзунов С. Немецкие танкетки-торпеды / С. Борзунов // За честь Родины. — 1944. — 6 июня. — № 135; Гунин В. Фаустпатроны и борьба с ними / В. Гунин // За честь Родины. — 1945. — 18 февраля. — № 43; Знищення німецьких «літаків-снарядів» у повітрі; Офіційне англійське повідомлення про німецький «літак-снаряд» // За честь Батьківщини. — 1944. — 21 червня. — № 106; «Секретное оружие» Гитлеровцев. Про самолеты-снаряды // За честь Родины. — 1944. — 25 июня. — № 152.

³⁶ Герои Наступления // За честь Родины. — 1945. — 5, 8, 21, 22, 26 февраля, 12, 14, 17 марта. — № 31, 33, 45, 46, 49, 61, 63, 66; Герои наступу // За честь Батьківщини — 1945. — 26 лютого. — № 48.

³⁷ Ренсков И. Год со снайперской винтовкой / И. Ренсков // За честь Родины. — 1944. — 24 июня. — № 151.

³⁸ Пазилев С. Воспитание ненависти к врагу / С. Пазилев. — С. 84–85.

³⁹ Брыскин М. Истреблю еще сотни мерзавцев / М. Брыскин // За честь Родины. — 1944. — 24 июня. — № 151; Корабельщиков А. Месть немцам стала законом моей жизни / А. Корабельщиков // За честь Родины. — 1944. — 21 июня. — № 149; Мартынюк Г. Я мщу за мать и сестру / Г. Мартынюк // За честь Родины. — 1944. — 30 июня. — № 156; Ненависть жжет мое сердце // За честь Родины. — 1944. — 16 июня. — № 144; Новиков Д. Ненависть привела меня сюда / Д. Новиков // За честь Родины. — 1944. — 3 июня. — № 133; Пантелеев А. Ненависть привела меня сюда! / А. Пантелеев // За честь Родины. — 1945. — 1 февраля. — № 28.

⁴⁰ Шаров А. Расплата / А. Шаров // За честь Родины. — 1945. — 1 февраля. — № 28.

⁴¹ Сообщение Совинформбюро // За честь Родины. — 1945. — 1 февраля. — № 28.

⁴² Малышко А. Освенцим / А. Малышко // За честь Родины. — 1945. — 2 февраля. — № 29.

⁴³ Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». — Книга надходження-237243. — Документ-47766.

⁴⁴ В Равенбрике, под Берлином, гитлеровцы сжигают советских людей // За честь Родины. — 1945. — 7 февраля. — № 33; *Дорошенко П.* Німецький конвеєр смерті в Освенцимі / П. Дорошенко // За честь Батьківщини. — 1945. — 15 лютого. — № 39; *Игнатович О.* В Освенцимском лагере немецкие врачи проводили зверские опыты над людьми / О. Игнатович // За честь Родины. — 1945. — 16 марта. — № 65; *Стариков В., Ермилов В.* Лагерь смерти в Ламсдорфе / В. Стариков, В. Ермилов // За честь Родины. — 1945. — 31 марта. — № 78; *Шаров А.* Немецкая фабрика смерти — Освенцим / А. Шаров // За честь Родины. — 1945. — 28 февраля. — № 51.

⁴⁵ Даниил Филиппович Буцик бывший рабочий завода «Азовсталь» в Мариуполе // За честь Родины. — 1945. — 2 февраля. — № 29; Звіряче поводження німців з радянськими громадянами, вигнаними на німецьку каторгу // За честь Батьківщини. — 1944. — 30 червня. — № 113; На немецкой каторге // За честь Родины. — 1944. — 21 июня — № 149; Письмо винницких остарбайтеров Анны Коневец, Парасковии Луценко, Марии Коваль «Спасибо дорогие друзья!» // За честь Родины. — 1945. — 26 января. — № 23; *Тихомиров М., Ходаков В.* В районе Бреслау / М. Тихомиров, В. Ходаков // За честь Родины. — 1945. — 29 января. — № 26. *Тихомиров М., Ходаков В.* Наши воины освободили от фашистской неволи тысячи советских людей / М. Тихомиров, В. Ходаков // За честь Родины. — 1945. — 26 января. — № 23.

⁴⁶ *Мальшико А.* «На Одере» / А. Мальшико // За честь Родины. — 1945. — 28 января. — № 25.

⁴⁷ Політична історія України ХХ ст. у 6 т. / Редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін. — К., 2002–2003 — С. 356.

В статье на основе материалов газеты 1-го Украинского фронта «За честь Родины» раскрывается эволюция доминирующих акцентов и содержательного наполнения советской военной прессы, вызванных переносом военных действий советской армии на территорию Европы.

Ключевые слова: военная пресса, Европа, международные отношения, пропаганда, 1-й Украинский фронт.

In the article on the basis of materials of newspaper of 1th Ukrainian front «For honour of Motherland» the evolution of dominant accents and semantic filling of the soviet military press, military operations of soviet army caused transference, opens up on territory of Europe.

Keywords: The military press, Europe, international relationship, propaganda, 1th Ukrainian front.